

Met de bovenstaande opmerkingen wil ik niet beweren dat Kuyper in zijn voorstelling van zaken geen rekening heeft gehouden met degenen voor wie hij schreef. Dat zou bij deze geboren journalist en politicus onmogelijk zijn. Maar dan is het wel van belang goed te onderscheiden wie zijn eerste adressaten waren. Dat waren niet, zoals Van den Berg meent, de gereformeerden,⁶² maar de gevestigde erfgenamen van het Réveil. Dat blijkt uit de keuze van blad en uitgever. Kuyper repliceerde niet in zijn eigen krant *De Standaard*, maar in het Réveilblad *Christelijke Stemmen*; voor de brochure nam hij niet zijn vaste uitgever H. de Hoogh & Co., maar de in Réveilkring gerenommeerde Höveker. Groen noemde dat tegenover hem 'een greep uwer scherpzinnigheid waard'.⁶³ In de eerste plaats tot de Amsterdamse leden, waarvan er veel aan de grachten woonden, richtte Kuyper zijn oproep dat 'de hooge geslachten uit den Réveil' hun neiging tot conservatisme zouden laten varen om vervolgens te kiezen voor de door hem aangevoerde 'Democraten', 'de strengere broeders uit de kleinere burgerij'. Hun 'edele toewijding', die eerder de kleine burgerij en lagere klassen 'onmondig en onbekwaam' had helpen houden, zou anders gericht moeten worden. Toen hij dit schreef, was Kuyper op vijf minuten lopen afstand verwijderd van de stegen waar zijn vader vandaan kwam. Zeker wist een aantal van hen tot wie hij zich richtte nog van het geld dat gegeven was om die vader te laten studeren. Junior had eveneens ooit geld van één der grachtenbewoners ontvangen voor zijn studie.⁶⁴ Ook thans ontving hij regelmatig steun van enkele bemiddelde Amsterdammers. Het hoge zelfbeeld dat Kuyper vastlegde, zou daarom wel eens mede gevormd kunnen zijn door de behoefte zijn afkomst uit de kleine burgerij, die in Amsterdam meer dan in zijn vroegere gemeenten tastbaar werd, te compenseren.

Ten slotte

Zoals hij zijn jarige vader verzekerde, heeft Kuyper, wellicht ook vanwege de strijd met zijn zus en broer, bij het schrijven van zijn zelfportret nagedacht over hetgeen hij thuis in Leiden meemaakte en over de relatie tot senior. Dit verklaart tevens de openheid van de brief waarmee hij eind april zijn vader verraste. De donkere achtergrond van de drie 'herinneringen' verdient daarom meer aandacht dan hij tot dusver ontvangen heeft. Augustijns samenvatting van het verhaal over de Leidse 'haspelarijen' – 'Daar betekende "kerk" kleinzielige ruzies over onbenullige kwesties' – schiet te kort.⁶⁵ Het ging om meer: in Leiden zijn zaken aan de orde geweest die ook in het latere leven van Kuyper een grote rol zouden spelen. Nader onderzoek van de 'haspelarijen' en in het bijzonder van de rol van Kuyper senior daarin,

62. Van den Berg, 'Nadere reformatie-Kuyper', 39.

63. G. Groen van Prinsterer aan A. Kuyper, 4 april 1873; Groen, *Briefwisseling* VI, 423.

64. *Confidentie*, 74-80. Vgl. J. Vree, "'Het Réveil'" en "het (neo-)Calvinisme" in hun onderlinge samenhang (1856-1896)', in: Augustijn, Vree, *Kuyper: vast en veranderlijk*, 54-85, m.n. 64, en Vree, 'Ik Abraham Kuyper', 112.

65. Augustijn, 'Kuypers zelfportret', 12.